



# Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

## Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

**Danskernes Historie Online** er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

### Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

### Ophavsret

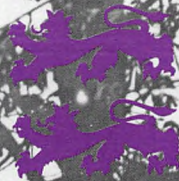
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

### Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

# SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT



NUMMER 3  
MARTS

1993

# Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af  
Historisk  
Samfund  
for Sønderjylland



Abonnementspris  
125 kr. årligt incl. moms  
og forsendelse.

Enkeltnumre 15 kr. pr. stk.

Ekspedition:  
Historisk Samfund  
for Sønderjylland,  
Sekretariat,  
Haderslevvej 45,  
6200 Aabenraa  
tlf. 74 62 46 83.

Kontortid, ti.-to. kl. 9-13.

Redaktion:  
Inge Adriansen,  
Museet på  
Sønderborg Slot  
6400 Sønderborg

Carsten Porskrog  
Rasmussen  
Institut for Grænseregions-  
forskning, Aabenraa

Henrik Fangel (ansv.)  
Institut for sønderjysk  
lokalhistorie  
Haderslevvej 45  
6200 Aabenraa

© Sønderjysk Månedsskrift  
og forfatterne

Sønderjysk Månedsskrift  
indtales på bånd, der kan  
lånes på biblioteket

Sats/montage: Aabenraa Fotosats ApS  
Tryk: P. E. Offset & Reklame A/S,  
Varde

## I dette nummer:



- Sønderborg havn omkring 1864* ..... 67  
På grundlag af protokoller over ballast fra Sønderborg havn bringer J. Slettebo, Sønderborg, nye oplysninger om sejladsen på Sønderborg og de følger, krigen 1864 fik for den.
- De hjemløse i Nordslesvig under tysk statsstyre* ..... 71  
A. Andersen (1881-1965) hørte til de såkaldt hjemløse under det preussiske styre. Her fortæller han om, hvad det indebar.
- En indlemmelsessag i Christiansfeld* ..... 75  
Kim Furdal, Kolding, har undersøgt en sag om indlemmelse af en del af Tyrstrup sogn i Christiansfeld i begyndelsen af 1920'erne, og den ballade, sagen medførte.
- Missionshuset i Padborg* ..... 83  
Missionshuset i Padborg blev revet ned for nogle år siden. Carsten Porskrog Rasmussen, Aabenraa, fortæller husets historie fra planerne om dets opførelse i 1920'erne til nedrivningen.
- Pudsekludens narrespil* ..... 89  
Bendt Gammeltoft-Hansen fra Dansk Klokkemuseum i Hammelev fortæller træk af de små klokkes historie.
- Det sker - på nordslesvigske museer* ..... 92  
Museerens arrangementer frem til påsken.
- Bognyt* ..... 94
- Bagsiden om forsiden: Nordslesvigske missionshuse* . 96  
Carsten Porskrog Rasmussen, Aabenraa, der side 83-89 fortæller historien om missionshuset i Padborg, har kigget nærmere på missionshusene i Sønderjylland, deres opståen og deres brug. Et af dem var Tinglev missionshus, som ses på forsidebilledet

Forsidebilledet viser missionshuset Bethania i Tinglev. Det er opført i 1880'erne og blev i 1926 indrettet til missionshus. Om det og de andre missionshuse i Sønderjylland fortæller Carsten Porskrog Rasmussen på bagsiden, side 96. Fot. Lokalhistorisk Arkiv for Tinglev kommune.





Et litografi fra 1848, »Udsigt over Alssund fra Oliemøllen ved Sønderborg«, giver et godt indtryk af, hvordan småskibe, også i 1864, har præget billedet. I forgrunden Hauschildts skibsbyggeri, mens havnen med sejlskibsmaster skimtes i baggrunden til venstre for slottet. Broen i baggrunden er et militært anlæg, som blev etableret i maj 1848 i forbindelse med treårskrigen krigshandlinger, hvor Dybbøl og Sønderborg som i 1864 spillede en vigtig rolle. Ligesom i 1864 anvendtes her en række skibe som pontoner for brofagene. På Sundevedsiden (til højre) ses »Brohovederne«, der også blev etableret som befæstningsanlæg i maj 1848.

## Sønderborg havn omkring 1864.

Af J. SLETTEBO

Ballast var - og er - en vigtig sag for skibe, der sejler uden ladning. På Museet på Sønderborg slot er bevaret protokoller over, hvad ind- og udgående skibe har haft af ballast 1858-84. J. Slettebo, Sønderborg, har kigget nærmere på disse protokoller, og beretter her om, hvad de kan fortælle om skibsfarten på Sønderborg havn, og om de ændringer, krigens 1864 førte med sig på dette felt.

Sønderborg er en gammel søfartsby, der i høj grad skylder den isfri og godt beskyttede havn sin eksistens og vækst. Her var mange små og større skibe hjemmehørende, og hertil kom mange skibe fra nær og fjern. Sønderborg Skipperlaug havde gennem flere hundrede år en magtfuld position i byen, hvor laug

nød en række privilegier. Et af disse var retten til ballastgrunden, der lå på Sundevedsiden, i den sydlige ende af havnen.

Ballast, der normalt bestod af sand eller sten, var nødvendig for sejlskibene, så de kunne holde en stabil balance i vandet, når de måtte sejle uden fuld last. Sønderborg Skipperlaug havde ansvaret for, at de nødvendige ballastmaterialer altid var til stede i rigelig mængde, og at ballastpælene, hvor skibene for-tøjede, mens de enten tog ballast ombord eller lossede ballast af, var i god og solid stand. Til gengæld opkrævede laug et mindre afgift af hvert skib, der hentede ballast.

Skipperlauget fik sine ballastrettighe-

der af hertugen, og længe lejede de også grunden af ham. Den først kendte tilladelse er underskrevet den 12. nov. 1662 af hertug Christian Adolph af Sønderborg, der fik 50 mark årligt i afgift. Efter hertugdømmets fallit blev kontrakten overtaget af kongen og den forblev gyldig til 1811. Da blev den opsagt af skipperlauget, der så selv byggede en ballastbro og satte nye pæle længere mod nord i havnen. Efter 1848 søgte byen at overtage laugets ballast-privilegier, men det blev først realiseret i 1883, da den preussiske regering i 1872 henstillede, at forholdene omkring ballasten ordnedes efter tysk lov.

#### *Regnskab over ballastpenge 1858-84*

Blandt papirerne fra Sønderborg Skipperlaug i Museet på Sønderborg Slot er to regnskabsprotokoller, »Pfaahl- und Ballastgelder«, over laugets indtægter fra ballastgrunden. De dækker årene 1858-84. Her er år for år noteret navn, skipper, hjemsted og størrelse på de skibe, der var inde ved ballastpælene for at hente eller aflevere ballaststen og -sand samt de beløb, der betales. Det drejede sig normalt om mellem 400 og 700 skibe om året. Langt de fleste af skibene var helt små og fra områdets egne havne. De to hyppigst nævnte hjemstedshavne var Sønderborg og Genner, der begge optræder langt hyppigere end nogen anden havn. I øvrigt var der mange lokale havne med små skibe på 2-10 læsters størrelse. På Als alene nævnes som havne Nordborg, Augustenborg, Slesvig, Ketting, Dyvig, Fynshav, Asserballe (skov), Lysabild, Lebølløkke, Miang og Høruphav, og tilsvarende tæt ligger havnene ud mod Flensborg Fjord. Mellemstore skibe på 10-20 læster kom, ud over fra Sønderborg, især fra Flensborg, Aabenraa og fra Ærø, Langeland og Sydfyn. De større skibe er også dels fra Sønderborg og fra Flensborg, Aabenraa, Kiel,

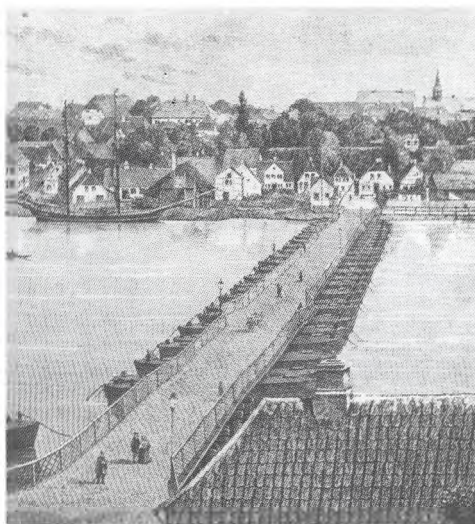
men ikke mindst fra udlandet, især Sverige.

#### *Skibe til pontonbro i 1864*

Da de bevarede protokoller netop omfatter årene omkring 1864, vil det også være muligt at få fornemmelse af, hvad krigens resultat, Sønderjyllands og dermed Sønderborgs overgang fra dansk til tysk styre, betød for Sønderborg havn og skibsfart.

Selve året 1864 er det dog svært at få nogen sikker viden om gennem protokollen, da der kun er indført regnskab for månederne november og december. Man kan nok gå ud fra, at sejladsen på havnen fra februar til juli har været minimal, og at der ikke er hentet ballast i disse måneder. Men det er svært at tro, at der hverken er sejlet i januar eller i efterårsmånederne fra august til oktober. Det er snarere regnskabsførelsen, der ikke har fungeret, efter august måske i forbindelse med usikkerhed om pengevæsenet. Før 1864 betales i danske rigsdaler og skilling, og da regnskabet genoptages i november 1864 betales i mark og pfennig.

1864 prægede i det hele taget Sønderborgs havn. Militæret fik flere bygninger i Sdr. Havnegade og Søndergade revet ned for at lette soldaternes kørsel til og fra havneområdet. Da belejringen af Sundeved og Dybbøl blev en realitet, besluttede militæret at bygge en ekstra pontonbro, så der blev to broer over Alsund. Den 14. februar blev 28 skibe beslaglagt, så de kunne bruges som pontoner under den nye bro. Den 1. april blev disse skibe forøget med yderligere tre, der lå i havnen. Det drejede sig om mindre skibe, det mindste, jagten »Marie«, var på 2 commercelæster, det største, »Marthe Cathrine«, var på 11½ commercelæster. Erstatningerne, som der for øvrigt blev klaget over, lå mellem 175 rdl. og 1007 rdl. Der blev her taget hen-



Ligesom i 1848 etableredes i 1864 en militærbro nord for den »civile« pontonbro, »Kong Frederik VII's bro«, der var taget i brug i 1856 og ses på billedet til højre, et træsnit efter et fotografi af Fr. Brandt. Den militære bro (til venstre) førte fra Sundevad til Als, omtrent hvor den nuværende Christian X's bro løber, mens pontonbroen lå længere imod syd.

Billedet af den nordlige bro viser tydeligt de konfiskerede skibe med master. I forgrunden ruinerne af den gamle kro nedenfor »Nordre brohoved«. På Alssiden ses Skt. Mariekirke yderst til højre. Fot. Museet på Sønderborg slot.

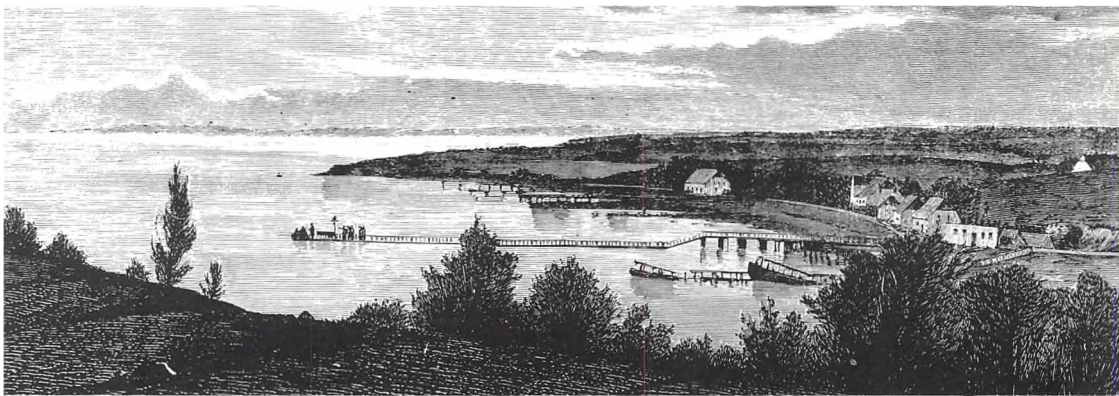
syn både til skibenes størrelse, alder og tilstand, så f. eks. den største erstatning betales for et middelstort skib, »Frau Catharina« på 7 1/2 commercelæster. I øvrigt var ikke alle de beslaglagte skibe hjemmehørende i Sønderborg. De små »Lykkens Prøve«, »Marie« og »Duen« var fra henholdsvis Faaborg, Brunsnæs og Nordborg, mens to, »Anna Maria« og »Fortuna« var fra Holnæs. Den 19. marts beslaglagdes fire noget større skibe i havnen, måske til en planlagt tredje bro, men snarere som reserve til rømning ad søvejen. De fleste af de beslaglagte skibe nævnes i årene forud i ballastregnskaberne, men åbenbart har de ikke kunnet repareres efter krigens ødelæggelser. Nogle blev brændt ved tilbagetrækningen fra Dybbøl den 18 april. Enkelte dukker dog op i de følgende år, bl.a. den nævnte »Marie« af Brunsnæs og »Anna Maria«, nu af Sønderborg. I andre tilfæl-

de synes skipperne at have fået nye skibe. A. B. Seiffert, der fik beslaglagt »Håbet«, førte i 1865 »Anna«, mens skipperen A. P. Hansen, der i adskillige år havde ført »Lafayette« af Sønderborg, i 1865 havde overtaget »Catharina« af Egersund. Krigens mærkedes således både direkte, ved ødelæggelser af skibe, og indirekte, ved standsning af handel og søfart.

#### Sejladsen på Sønderborg 1858-1870

For at få et indtryk af, hvor meget ændringerne af byens tilhørsforhold betød, er seks årsregnskaber før og efter krigen 1864 gennemgået, dvs. i alt årene 1858-1870. Det er selvfølgelig et spinkelt grundlag for større og mere sikre konklusioner, men måske kan det give en fornemmelse af udviklingen i Sønderborg skibsfart.





*Både Frederik VII's pontonbro og den militære bro nord herfor blev ødelagt efter den 18. april 1864. Her er de ødelagte broer set fra Alssiden på et træsnit fra Illustreret Tidende. Træsnittets tekst fortæller, at »en officers lig udleveres ved en parlamentær«, yderst på pontonbroens rester. Museet på Sønderborg slot.*

1857 havde været et internationalt krisear med stærk nedgang i handelen landene imellem. Dette kan aflæses i regnskaberne for 1858-1860, hvor antallet af skibe, der henter ballast, ligger omkring 500 mod normalt over 600, så indtægten kommer ned på godt 300 rdl., mens den almindeligvis lå over 500 rdl. Det er tydeligt nok især de større skibe på langfart, der har svigtet efter krisen i 1857. Først de sidste år inden krigen synes forholdene at være normale.

Hvis man ser bort fra skibe, der var hjemmehørende i Slesvig-Holsten, altså også de ret mange skibe fra Flensborg og Kiel, kom der i gennemsnit næsten 100 rigsdanske skibe efter ballast om året i de seks år før 1864. Desuden kom, også i gennemsnit, 16-18 tyske og 16-18 svenske skibe, og desuden var der næsten hvert år et par skibe fra Finland, et enkelt skib fra England og 3-4 skibe fra Holland, mens der kun enkelte år var norske skibe i havnen.

Efter krigen ændredes forholdene lidt, men ikke umiddelbart til skade for Sønderborg. Tværtimod stiger antallet af skibe stærkt til over 1000 anløb de to første år, men så aftager tallet langsomt.

Det kommer dog først fra 1872 ned under gennemsnittet for perioden 1858-63, men så fortsætter nedgangen de følgende år. Det skyldes imidlertid næppe krigen, men hænger sammen med overgangen til jernskibe, hvor Sønderborg slet ikke kunne følge med. Som man kunne vente, falder antallet af rigsdanske skibe noget, men det sker langsomt, f. eks. er tallene for 1865 og 1866 på højde med tallene fra 1862 og 1863. Først henimod periodens slutning falder antallet af danske skibe tydeligt, så gennemsnittallet for de seks første år efter 1864 kommer ned omkring 80 danske skibe årligt. I de samme år stiger, som man kunne vente, tallet på tyske skibe til et gennemsnit på knap 30 skibe årligt. Desuden stiger antallet af udenlandske skibe tydeligt, især fra de nordiske lande, hvor gennemsnittallet på svenske skibe nærmer sig 25, mens der dels kommer lidt flere fra Finland og nu også regelmæssigt skibe fra Norge. Også fra England kommer flere skibe hvert år. Kun skibe fra Holland bliver lidt sjældnere gæster i Sønderborg havn.

\*

Krigsåret 1864 betød således en total afbrydelse af sejlads og handel på Sønderborg havn. Skiftet fra dansk til tysk, før og efter 1864, kom derimod ikke til at betyde særlig meget. Der skete ingen afbrydelse af sejladsen mellem Sønderborg og de rigsdanske havne, og forbindelserne både til tyske og til skandinaviske havne blev snarest øgede efter krigen. Havnen havde uændret betydning, og de op- og nedgange i skibsmængden,

der kan ses både før og efter 1864, hang mere sammen med de almindelige ændringer i de økonomiske konjunkturer end med skiftet fra en nation til en anden. Kun på et punkt træder en ændring øjeblikkeligt i kraft, også i regnskabsprotokollen: stednavnene skifter med det samme stavemåde fra dansk til tysk, så Haderslev bliver Hadersleben og Aabenraa bliver Apenrade.

## De hjemløse i Nordslesvig under tysk statsstyre.

Af A. ANDERSEN

*Anders Hansen Andersen er født i Kabdrup mellem Haderslev og Christiansfeld i 1881. Hans far, husmand Hans Andersen, var født på Assens-kanten i 1854 og tjente fra 1872 på en række store gårde på Haderslev-egnen. I 1881 blev han gift med Anna Juhl fra Kabdrup, med hvem han i 1885 overtog den lille ejendom, hvor sønnen var født i 1881. Anders Andersens far, der døde i 1929, beholdt hele livet sit danske statsborgerskab. For sønnen betød det, at han hørte til de såkaldte »hjemløse«, en lille gruppe personer i Nordslesvig, der hverken havde dansk eller tysk statsborgerret. Deres statsborgerforhold blev ikke løst i forbindelse med konventionen af 11. jan. 1907, der gav de mange børn af de såkaldte optanter mulighed for at blive tyske statsborgere. Optanterne var folk, der havde boet i Nordslesvig i 1864 og havde valgt at beholde deres danske statsborgerskab. De var ligesom de danske statsborgere, der var indvandret til Sønderjylland efter 1864, udelukket fra deltagelse i offentlig politik. Anders Andersen skrev omkring 1940 den*

*redegørelse om de hjemløse og deres forhold, som bringes i det følgende. Anders Andersen virkede fra 1915 som bygmester og arkitekt i Christiansfeld, hvor han også drev byggematerielforretning. Han var i en lang årrække viceborgmester i Christiansfeld, var med til at starte Teknisk Skole og sad i forskellige nævn og udvalg, bl. a. også i menighedsrådet. Han ophørte med sin virksomhed i begyndelsen af 1950'erne og døde i 1965. Hans beretning er stillet til rådighed af hans barnebarn, Aksel Vestergaard, Aabenraa.*

Med hensyn til mine statsborgerlige forhold hørte jeg fra mit attende år til de såkaldte hjemløse, idet min far, der var fra Fyn og indvandret til Nordslesvig i 1872, hele sit liv forblev dansk undersåt, medens dette tilhørsforhold for mit vedkommende udløb med det fyldte 18. år, såfremt min far ikke forinden havde erhvervet tysk statsborgerret, eller at jeg havde meldt mig til optagelse i lægdsrullen i Danmark.



Medens det i alle andre lande var gældende lov, at man fik indfødsret i det land, hvor man blev født, var dette ikke tilfældet i Tyskland.

Til kategorien »de hjemløse« hørte i tiden omkring århundredeskiftet vel nogle hundrede unge og yngre mennesker. De havde ligesom indvandrede borgere med dansk eller anden indfødsret ingen politiske rettigheder, ingen valgret, ingen adgang til offentlige hverv, de måtte under trussel om udvisning afholde sig fra at deltage i danske politiske møder, de måtte kun gifte sig og bosætte sig efter at have fået bevilliget og udstedt en bosættelsestilladelse (Niederlassungs-Erlaubnis) i den pågældende kommune. Særlig for min kone, der er fra Branderup, og der var vant til at deltage i alt, hvad der rørte sig i en nationalt vågen dansk befolkning, faldt denne indskrænkning i bevægelsesfriheden efter vort giftemål ofte svært. Forholdet var nemlig dette, at hvis en kvinde af denne kategori giftede sig med en mand med tysk indfødsret, blev hun samtidig automatisk naturaliseret som tysk statsborger, men blev en kvinde med tysk indfødsret - som min mor og min kone - gift med henholdsvis en dansk undersåt eller en hjemløs, mistede hun sin tyske indfødsret.

Mænd med dansk indfødsret og hjemløse mænd kunne få bevilliget tysk statsborgerret efter ansøgning, naturligvis hvis myndighederne fandt deres indstilling for tyske interesser positive nok. Man måtte jo fra den side gardere sig mod, at man ikke ved valgene forøgede de dansksindedes stemmetal, og at man ikke løb nogen risiko med henblik på at få flere af den slags, der kunne gå hen og begå »grober Unfug«. At melde sig ind i »Det frivillige Brandværn«, der var tysk præget og under øvelserne blev kommanderet på tysk samt forøvrigt var en institution, der nød myndighedernes

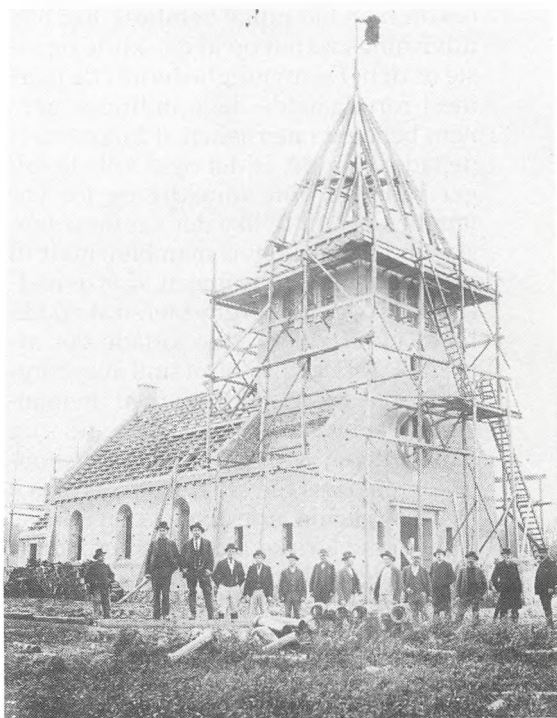
bevågenhed, var en af myndighederne velset gestus fra en hjemløs. Ville man give afkald på sine danske interesser og slutte sig til den tyske forening, kunne der fås tysk statsborgerret for 50 mark eller mindre. Kun få af de hjemløse gik af en eller anden grund denne vej og enkelte af disse endda kun på skrømt.

I den sessionspligtige alder måtte også unge hjemløse sammen med jævnaldrende med tysk indfødsret møde til session. Jeg mødte i 1901 to gange til session, nemlig ved forårssessionen og ved generalsessionen i juli måned, og blev begge gange udtaget til at skulle aftjene min værnepligt i to år. Men forinden man ville blive indkaldt det følgende efterår, burde man som hjemløs andrage om og få bevilliget tysk statsborgerskab. Mit andragende blev ligesom de fleste af samme kategori afslået og indkaldelsen som soldat bortfaldt dermed. Et par gange nogle år senere indgav jeg fornyet andragende, men uden at opnå det ønskede resultat.

Som gift mand sad man som hjemløs med kone og børn i en noget utryg stilling. Ud fra erfaringer fra Köllertiden omkring århundredeskiftet med mange udvisninger af sagesløse danske undersåtter og hjemløse, der ikke på nogen måde havde forbrudt sig mod landets love, men så godt som alle blev udvist, fordi deres arbejdsgiver åbent bekendte sig som hjemmehørende i de dansksindedes rækker, kunne man aldrig være tryg ved, om en skrapere politisk kurs kunne gentage sig.

Man kan ganske vist spørge, hvorfor forlagde vi unge hjemløse ikke vor livsvej til Danmark, hvor vi som lovlige borgere hverken ville møde hindringer eller begrænsninger af nogen art. Jeg kan hertil kun svare, at vor hjemstavn med dens grænselandsluft binder. Fra et ophold på en dansk høj- eller efterskole, som mange dansksindede med tysk stats-

Det var bygmester Arndt i Sillerup, der stod for opførelsen af Skt. Jørgens kirke i Aabenraa. Anders H. Andersen var ansat som murersvend hos Arndt og blev, som han selv fortæller om, sammen med andre arbejdere, der var danske statsborgere eller optantsønner, tvunget bort fra byggepladsen af de preussiske myndigheder. Derfor er han heller ikke med på dette billede fra rejsegildet den 4. oktober 1903, hvor repræsentanter for bygherren, den danske frimenighed i Aabenraa, er til stede sammen med håndværkerne; kaptajn C. C. Fischer ses som nr. 2 fra højre, H. P. Hansen som nr. 4. Sagen om rejsningen af Skt. Jørgens kirke i Aabenraa og myndighedernes forsøg på at ramme de dansksindede nordslesvigere, bl. a. ved at tvinge håndværkere bort, er indgående behandlet af Jørgen Witte i Haderslev Stiftsbog 1976, s. 56-70. Fot. Historiske Samlinger, Aabenraa.



borgerret lod deres børn nyde, noget som myndighederne med de skrappeste midler - som udvisning af deres medhjælpere - søgte at forhindre, var vi som hjemløse udelukket, idet vi i så fald ikke kunne forvente at få lov til at vende tilbage til vor hjemstavn igen. Vor videre uddannelse i vort erhverv måtte derfor ske på tyske læreanstalter.

Et par selvoplevede eksempler på de daværende myndigheders indstilling over for de hjemløse og danskheden i Nordslesvig skal kort nævnes. I sommeren 1903 fik amtsforstander Stojentin i Toftlund med trussel om udvisning mig og nogle rigsdanske murere fjernet fra opførelsen af et dansk forsamlingshus i Agerskov, og i eftersommeren samme år præsenterede borgmester Rickmers i Rådhuset i Aabenraa mig og en ligestillet kollega for en i Slesvig udfærdiget udvisningsordre, fordi vi ikke uden vi-

dere godvilligt havde efterkommet borgmesterens henstilling om at forlade vort arbejde ved opførelsen af den danske frimenighedskirke i Aabenraa. Kort tid forinden havde borgmesteren under trussel om udvisning fået flere rigsdanske håndværkere til at forlade den samme arbejdsplads. På min forestilling over for borgmesteren om, at jeg ikke kunne indse, at vi, der var født i landsdelen og havde haft tysk skolegang og havde fået en videregående faglig uddannelse og ikke på nogen måde havde forset os mod de gældende love ved at arbejde på denne plads samt på mit spørgsmål til borgmesteren om af hvilken grund, han ønskede os fjernet, svarede borgmesteren ordret: »Das ist eine dänische-agitatorische Sache und die soll nicht gefördert werden, und wenn Sie nicht nunmehr diese Arbeitsstelle verlassen wollen, dann ist Ihre Ausweisung hier und die

bekommen Sie nun.« Samtidig tog han udvisningsordren op af en skuffe og viste os den. Da myndighederne i de nærmest forudgående dage indirekte gennem beboere i nærheden af kirken havde ladet os vide, at det også ville få følger både for vore forældre og for vor familie - blandt hvilke der var flere danske undersåtter - hvis man blev nødt til at gennemføre udvisningen, så vi os nødsaget til, over for borgmesteren at erklære, at vi »frivillig« ville forlade vor arbejdsplads. Der gled nu et smil over borgmesterens ansigt - kursen med de mange udvisninger var ved at ebbe ud - og han sluttede: »Gut, aber ich werde kontrollieren, dass Sie auch wegkommen.« Det manglende arbejde ved den danske frimenighedskirke blev derefter udført af tysktalende håndværkere fra das grosse Vaterland.

Ved mit giftermål i 1906 fik jeg udstedt en bosættelsestilladelse med klausuler om, at den ikke uden videre berettigede en til at flytte til en anden kommune, og den fortabtes, hvis indehaveren overtog en forpagtning eller erhvervede grundejendom, eller hvis det viste sig, at noget sådant allerede havde været tilfældet, førend tilladelsen blev givet.

I januar 1916 under verdenskrigen 1914-1918 blev vi hjemløse beordret til session. Man havde nemlig i efteråret 1913 i den tyske rigsdag vedtaget en lov, ifølge hvilken man i tilfælde af en krig også kunne indkalde statsløse personer til militærtjeneste. Nogle blev også indkaldt og uddannet. Mig bekendt blev et hold på 40 hjemløse uddannet ved Pionerbattallionen i Harburg. Efter en kortvarig uddannelse blev de ført til kirken, hvor de blev opfordret til at aflægge fa-næden. De nægtede dog allesammen, men efter at en officer havde holdt en tale for dem, i hvilken han havde foreholdt dem, at de løb risikoen for at blive

skudt uden for kirken og igen opfordrede dem til at aflægge eden, overgav de fire sig, medens de 36 fastholdt deres nægtelse - uden at blive skudt.

Imens blev der af ledende sønderjyske mænd gjort henstillinger til den danske regering om at optage forhandlinger med Tyskland om, at hjemløse af dansk afstamning blev fritaget for militærtjenesten, og den 27. november 1916 blev der i den danske rigsdag vedtaget en lov, efter hvilken vi kunne få dansk indfødsret ved at antræde derom. Denne store redningsbøje, der her blev lagt ud til de hjemløse i Nordslesvig, skal vi aldrig glemme vort fædreland. Tilmed fik vi i tiden derefter og indtil krigens slutning tilsendt mindre tildelinger af smør og flæsk fra Danmark.

Med nogen spænding afventede vi nu krigens afslutning ved tanken om vi også efter en eventuel heldig udgang for Tyskland fortsat måtte blive boende i vor omstridte landsdel. Derfor blev også for os det øjeblik - efter at våbenstilstanden var afsluttet den 11. november 1918, og alle bånd der bandt os til det tyske rige begyndte at løsnes - da vi ved det store politiske møde sidst i november 1918 i Nis Juhls sal på Jomfrustien i Haderslev af vore egne betroede mænds mund hørte og fik vished for, at nu skulle det utænkelige ske, nu skulle vi forbede os på at få Sønderjylland tilbage til Danmark, et af de største øjeblikke i mit liv. Det var, som om vi blev lettet for et tryk, som vi hidtil aldrig havde været helt foruden, vore inderste følelser fik nu for første gang rigtig luft, vi sang så fuldtone som aldrig før, og vi græd af glæde.

#### Litteratur.

Georg Cohn: De hjemløse, i Haandbog i det slesvigske spørgsmaals historie 1900-1937, bind 1, 1938, s. 50-51.

# En indlemmelsessag i Christiansfeld

Af KIM FURDAL

*Kommunesammenlægninger eller indlemmelser af forstæder i større kommuner har altid sat sindene i bevægelse. Således også i begyndelsen af 1920'erne i Christiansfeld, der med Genforeningen i 1920 fik Kolding tættere ind på livet. Kim Furdal, Kolding, har været i arkiverne og fortæller om denne sag, der førte til indlemmelse af et helt andet område, end det man først havde tænkt sig.*

Genforeningen i 1920 betød på mange måder en omkalfatring af den kommunale struktur i Sønderjylland. Først og fremmest medførte overgangen til dansk kommunestyre, at ca. 430 preussiske landkommuner blev reduceret til 124 sogne- og flækkekommuner. Sammenlægningen var resultatet af en til tider smertefuld proces, der blev sat i værk med lov af 28. juni 1920 om indførelsen af dansk kommunal administration i Sønderjylland.

Dermed var den kommunale struktur ikke endeligt fikseret. Selve grænseændringen betød en ændring af de økonomiske betingelser for byernes handel og deres indbyrdes konkurrence om oplandet. Den sag om indlemmelse af en mindre del af Tyrstrup sogn i Christiansfeld flække, der skal omtales i det følgende, illustrerer, hvorledes grænseændringen fik konsekvenser for den kommunale inddeling mellem de to kommuner. For at forstå situationen i 1920 kan der imidlertid være grund til kort at skitsere konsekvenserne af grænseændringen i 1864 for Christiansfeld og dens to nabokøbstæder.

*Kolding, Haderslev og oplandet 1864-1920*  
Indtil 1864 udgjorde landet mellem Kolding og Haderslev en politisk, økono-

misk, social og kulturel helhed. Toldgrænsen mellem hertugdømmet Slesvig og Kongeriget gik ved Kolding Å og Kolding Fjord med Sønderport i Kolding som toldsted. Økonomisk betød de nationale forhold, at handelen syd for Kolding trak til Haderslev og Christiansfeld. Religiøst og kulturelt var området ligeledes en helhed. Efter 1864 ændrede dette forhold sig. Som en kompensation for de kongerigske enklaver fik Kongeriget i stedet de otte sogne Dalby, Vonsild, Sdr. Bjert, Sdr. Stenderup, Hejls, Ødis, Taps og Vejstrup. Den nye grænse, der kom til at løbe få kilometer nord for Christiansfeld, kom til at danne en økonomisk og kulturel mur i det frugtbare landskab.

For Kolding betød grænseændringen en økonomisk indsprøjtning. Byen havde med et slag fået et opland mod syd på 196 km<sup>2</sup> og 7822 indbyggere. Grænseændringen i 1864 var dermed en af de væsentlige forudsætninger for byens opblomstring. Fra 1855 til 1880 blev Koldings indbyggertal fordoblet fra 3476 til 7141, og i 1911 var indbyggertallet igen fordoblet til 14219. I 1863 var der i Kolding ønsket fremme om en jernbane gennem de otte sogne, men først i 1911 blev Kolding Sydbaner med de to linier fra Kolding til henholdsvis Hejlsminde og Vamdrup anlagt. Selv om et byrådsmedlem i Kolding Byråd mente, at det kun var roedyrkerne i området, der fik glæde af banen, er der ingen tvivl om, at den i sine første år indtil Genforeningen var med til at understøtte Koldings handel med sit opland i syd.

For Haderslev var situationen omvendt. Byen var allerede ramt af stagnation og økonomisk tilbagegang, da byen





Kort over området mellem Kolding og Haderslev 1925, 1:250.000. Grænsen mellem Haderslev og Vejle amter, der er identisk med statsgrænsen 1864-1920, er markeret. På kortet ses bl. a., hvorledes Kolding Sydbaner har stationer i Tapsore, Taps og Vejstruprød, få km fra Christiansfeld. Efter J. P. Trap, 4. udgave, fra 1920'erne.

i 1864 mistede sit købedygtige opland i nord. Befolkningsmæssigt oplevede Haderslev i sidste halvdel af 1800-tallet en stagnation efter en ubrudt vækst siden slutningen af 1700-tallet. I 1864 var indbyggertallet 8279 og i 1890, 26 år senere, 8397. I 1899 anlagdes den første strækning af et net af smalsporede baner, der

forbandt Haderslev med alle dele af det store amt heriblandt også Christiansfeld. Efter århundredskiftet voksede byen atter, og i 1920 var befolkningstallet på 13149.

For Christiansfeld betød grænsedragningen i 1864 et fald i befolkningstallet fra 681 indbyggere i 1860 til 593 indbyg-

gere i 1921. På den baggrund er det ikke vanskeligt at forstå, at de handlende i flækken mellem de to købstæder, Christiansfeld, så den nye grænse i 1920 som en trussel mod byens handel. I et brev den 16. dec. 1921 til Haderslev amt fra rådmand og købmand Th. Hansen i Christiansfeld, er situationen for Christiansfeld beskrevet i dystre farver:

»Den samlede handelsplads Christiansfeld-Tyrstrup, der jo som bekendt har haft en meget vanskelig stilling på grund af den tidligere grænse, saa tæt ved byen, har med dennes bortfald fået det fremstrøbende Kolding meget nær ind paa livet. Kolding Sydbanes stationer er lagde meget nær ind paa det smalle opland, vi har fra øst til vest, derigenem er Kolding istand til at tilføje handelspladsen uoprettelig skade.

Da kun den ene halvdel af pladsens forretningsfolk er skattepligtige til byen, medens den anden mest ydedygtige hører til landsognet, så ville det jo styrke handelsstanden en del om de bebyggede dele blev indlemmede.

De udenfor boende næringsdrivende omfatter tanken med stor interesse, hvorimod enkelte tilflyttede landmænd yder modstand.

Navnlig mod øst ved Aller-vejen, den del som er direkte sammenbygget med Christiansfeld, vil det være muligt at få stemmefortal for indlemmelse.«

Det var antagelig ud fra samme overvejelser, at Th. Hansen på et byrådsmøde i Christiansfeld kommune i januar 1921 havde anmodet byrådet om at arbejde for en god jernbaneforbindelse med omegnen, særligt fra øst og vest.

#### *Oprettelsen af sammenlægningsudvalget.*

Den 6. februar 1922 mødtes byrådet i Christiansfeld med »flere beboere« fra den bebyggede del af Tyrstrup sogn på Brødremenighedens Hotel for at drøfte en evt. indlemmelse af den bymæssige

del af Tyrstrup sogn i Christiansfeld. På mødet blev der opnået »god enighed« om en indlemmelse af området i Christiansfeld. Mødet, der alene er omtalt i Christiansfeld kommunes forhandlingsprotokol, førte endvidere til nedsættelsen af et udvalg, der skulle arbejde for en indlemmelse af området.

Ifølge det kortfattede referat kom initiativet fra beboerne i området, men de vage formuleringer kan tyde på, at forholdet ikke var så entydigt. Dette understreges tillige af referatets uklare formulering vedrørende udvalgets sammensætning, hvori det hedder: »For Christiansfeld kommune kom i udvalget byrådsmedlemmerne købmand Th. Hansen, slagtermester J. Martens og dyrlæge J. Hansen.« Hvem de eventuelle repræsentanter fra beboerne var, er det ikke muligt at konstatere.

Fra beboernes side er det vanskeligt at se de oplagte fordele ved en indlemmelse i Christiansfeld kommune. Indlemmelsen betød ganske vist, at beboerne fik del i såkaldte købstadsfordele, men oftest var de evt. skattefordele udslagsgivende for indstillingen til ændringer i kommunegrænserne. For skatteåret 1922/23 var kommuneskatten i Christiansfeld 4% i indkomstskat og 5‰ i ejendomsskat. For Tyrstrup sogn var kommuneskatten samme år 6% i indkomstskat og 8‰ i ejendomsskat. Selv om en indlemmelse i Christiansfeld ville betyde en skattelettelse, var der på ingen måde tale om en markant forskel, der alene kunne begrunde beboernes ønske om en indlemmelse.

Derimod kan det med sikkerhed konstateres, at Christiansfeld kommune på et tidligt tidspunkt var interesseret i en indlemmelse af området. Allerede på et byrådsmøde i april 1921, hvor kommunens tilhørsforhold til amtet blev diskuteret, udtalte byrådet, at man dels ønskede at beholde byens købstadsrettigheder, dels ønskede en indlemmelse af den



*Christiansfeld set fra syd med landevejen fra Haderslev, til højre Tyrstrup kirke, yderst til venstre spiret på Brødremenighedens kirkesal. Det var her og ved vejen til Aller, de bymæssige dele af Tyrstrup sogn voksede frem i begyndelsen af 1900- årene. Fot. ca. 1920 af Carl C. Biehl, Gråsten, i Historiske Samlinger, Aabenraa.*

bebyggede del af Tyrstrup kommune. Officielt blev sammenlægningsudvalget nedsat på mødet mellem beboerne og byrådet, men i realiteten havde byrådet nedsat udvalget inden mødet med beboerne fandt sted. Th. Hansen kunne således allerede i den omtalte henvendelse til amtet i december 1921 titulere sig som »Raadmand og Medlem af et Udvalg som har til Opgave at undersøge ovennævnte Indlemmelses Mulighed.«

I en fornyet henvendelse til Haderslev amt angående sammenlægningsproceduren skriver Th. Hansen videre: »Deres ærede brev fra 20. dec. (1921) har jeg modtaget. Med dette som grundlag har der været afholdt møde mellem beboerne øst for byen og byens byraad.« Th. Hansen understregede i samme anledning, at sagen hastede. 1923 var 150 året for Brødremenighedens overtagelse af Tyrstrupgård, og som formand for sammenlægningsudvalget ønskede han, at jubilæet kunne fejres med en ændring i kommunegrænsen.

Formuleringen i forhandlingsprotokollen var med andre ord et slet skjult dække over, at mødet i realiteten var indkaldt på Christiansfeld kommunes foranledning, så kommunen i foråret 1922 kunne skyde beboerne i området ind som dække over kommunens eget krav på området.

#### *Første forsøg*

I efteråret 1922 var sagen så langt fremme, at udvalget den 25. september kunne indsende en officiel anmodning til Haderslev amtsråd om indlemmelse af de bebyggede områder i Tyrstrup sogn. Med anmodningen fulgte en liste med underskrifter fra en række af de berørte beboere i området, der ønskede en indlemmelse i Christiansfeld kommune. Af de mere prominente underskrivere kan nævnes forstander for Brødremenigheden og medlem af byrådet i Christiansfeld, E. Grell.

Dermed syntes målet for Christiansfeld kommune i første omgang at være

nået. Lov af 28. juni 1920 om indlemmelse i købstæder af arealer af sognekommuner gjorde det muligt at opnå en indlemmelse af et bestemt område fra en landkommune til en købstad på trods af sognerådets modstand, såfremt 3/4 af beboerne i det pågældende område tiltrådte en indlemmelse. Det var derfor med en vis sindsro, at sammenlægningsudvalget den 17. november 1922 modtog amtsrådets ønske om underskrifter fra de resterende beboere i området samt Tyrstrup sogneråds udtalelse om sagen, dens økonomiske konsekvenser for Tyrstrup sogn og eventuelle vederlag til Tyrstrup for mistede skatteindtægter.

Sammenlægningsudvalget havde imidlertid gjort regning uden vært. Alleerede den 25. november 1922 meddelte Tyrstrup sogneråd, at det ingen interesse havde i en afståelse af det pågældende område. Sognerådet gjorde samtidig amtsrådet opmærksom på, at den største grundejer blandt underskriverne (Brødremenigheden i Christiansfeld) ikke var

bosiddende i Tyrstrup kommune. Ligeledes var flere af de øvrige underskriverne ikke grundejere endstige skatteydere i Tyrstrup kommune.

For at understrege sin ret indsendte Tyrstrup sogneråd i januar 1923 endnu et brev til amtsrådet, hvori det mindede stiftamtmanden om, at han i forbindelsen med sammenlægningsforhandlingerne 1 1/2 år før havde lovet, at Tyrstrup sogn ikke ville komme til at afstå nogen del af sognet til Christiansfeld.

Sideløbende med sognerådets tilkendegivelser trak de tidligere underskriverne deres tilsagn tilbage. Blandt klagerne var der tre fra sognets andelsselskaber. Det drejede sig om »Frem«, »Nord« og »Frei«. Bestyrelsen for Frem slog stærkt på de nationale strenge i sin modstand mod indlemmelsen i Christiansfeld. Selskabet var, som det hed i protestbrevet, oprettet i 1892 for at modarbejde tyskhedens fremmarch. Dermed stod Christiansfeld kommune og Brødremenigheden alene tilbage med ønsket om en indlem-

*Præstegårdsvej dannede helt frem til kommunesammenlægningen i 1970 grænsen mod syd mellem Christiansfeld flække og Tyrstrup sognekommune. Husene på nordsiden af vejen lå i Christiansfeld, mens der syd for vejen, i Tyrstrup sogn, kun var marker. Til højre ses bag husene remise og jernbanevogne på banegården i Christiansfeld, der var endestation for den smalsporede amtsbane Haderslev- Christiansfeld, anlagt 1899, nedlagt 1931. Fot. ca. 1930, Carl C. Biehl, Gråsten, i Historiske Samlinger, Aabenraa.*





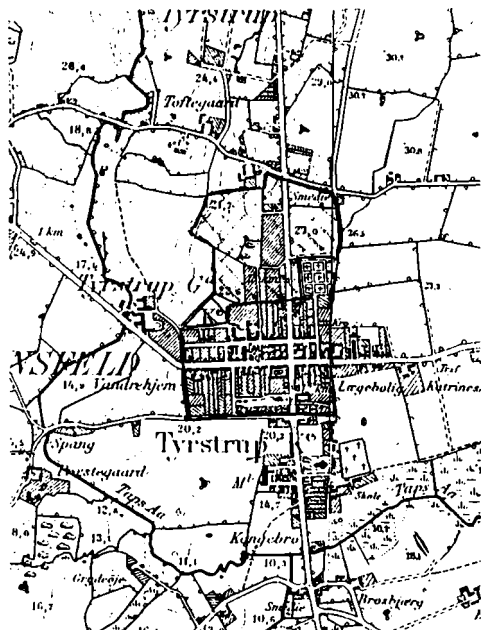
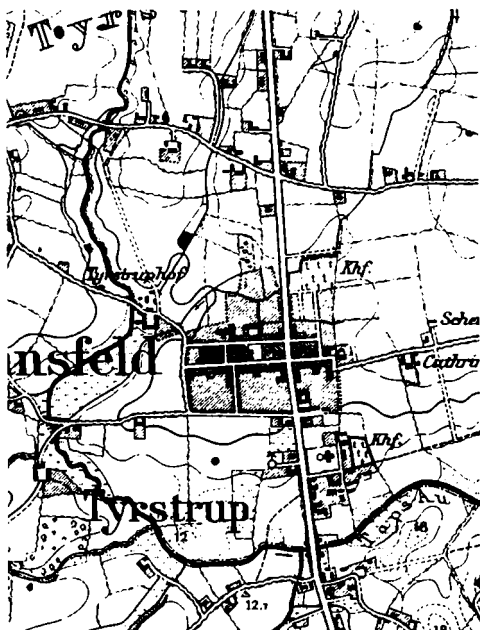
melse af det bebyggede område i Tyrstrup kommune. Den voldsomme reaktion fra sognerådet og beboerne i Tyrstrup sogn fik byrådet i Christiansfeld til at trække anmodningen tilbage i februar 1923. Samtidig gjorde byrådet i Christiansfeld opmærksom på den formelle, men ikke uvæsentlige detalje, at Christiansfeld kommune ikke på noget tidspunkt officielt havde andraget om det pågældende område. Anmodningen var indsendt af et udvalg i Christiansfeld på foranledning af en henvendelse fra beboerne i Tyrstrup sogn. At det så var byrådet i Christiansfeld, der officielt trak anmodningen tilbage, anfægtede ikke byrådet, som dermed vaskede sine hænder.

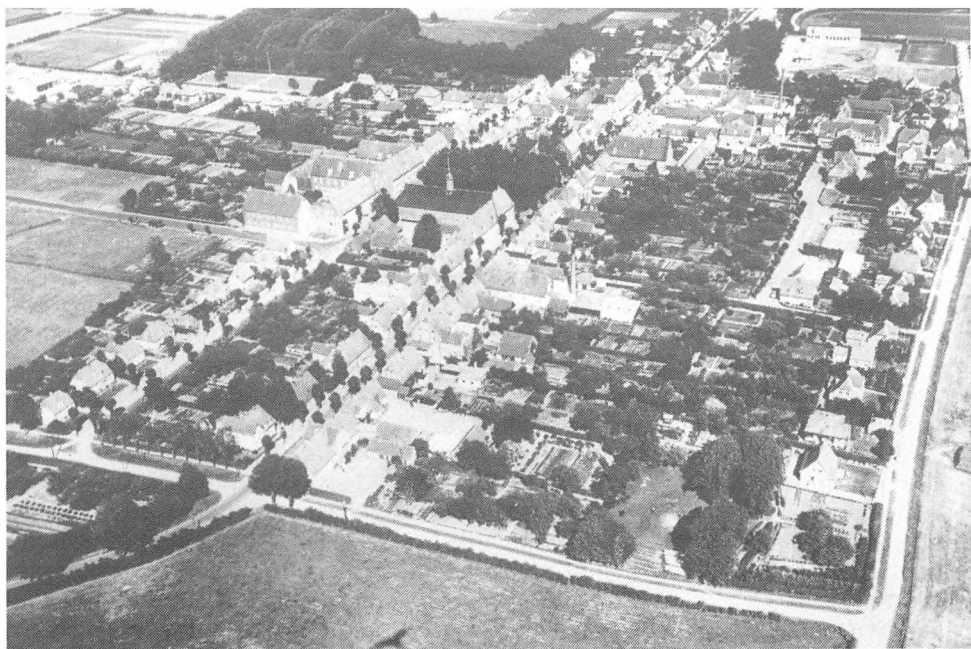
### Andet forsøg

Byrådet i Christiansfeld kom sig dog hurtigt over forskrækkelsen, og allerede den 6. juni samme år indsendte kommunen en anmodning om indlemmelsen af et 17 1/2 ha stort areal fra Tyrstrup kommune i Christiansfeld kommune. Christiansfeld tog dermed forskud på den fremtidige byudvikling, idet kun en mindre del af arealet, der lå nord for byen, var bebygget. Den største del, som tilhørte Brødremenigheden, var endnu ubebygget. Indlemmelsen af Brødremenigheds jord havde tillige den vigtige juridiske finesse, at Christiansfeld kommune med Brødremenigheden som den største jordbesidder dermed opfyldte kravet i

*Til venstre et udsnit af preussisk målebordsblad fra ca. 1880, 1:25.000, der viser Christiansfeld som en enklave omkranset til alle sider af Tyrstrup sogn - i tysk tid »Gemeinde Tyrstrup«. Syd for byen ligger - i Tyrstrup sogn - kirken, en vindmølle og bebyggelse langs landevejen imod Haderslev.*

*Til højre et udsnit af dansk målebordsblad 1950, her i 1:25.000, der viser det område, som blev indlemmet i Christiansfeld i 1925. Det lå nord for byen og var for det meste ubebygget, mens det område, som man i begyndelsen af 1920'erne i første omgang forsøgte at få indlemmet, lå øst for byen, ved vejen mod Aller. Umiddelbart øst for Christiansfelds østgrænse, der fulgte den gamle kongevej, lå således forsamlingshuset »Frej«. Geodætisk Institut. Copyright. (A404/85).*





*Luftfoto af Christiansfeld set fra vest ca. 1955. Vejene nederst og til højre i billedet danner grænse til Tystrup sogn. Det areal, der blev indlemmet i 1925, ligger mod nord, til venstre i billedet, hvor der i 1950'erne og 1960'erne skete en byvækst. Øverst til højre området imod øst, langs vejen til Aller, hvor Tystrup sognekommune i 1956 opførte en ny skole. Historiske Samlinger, Aabenraa.*

loven af 28. juni 1920 om, at en indlemmelse kunne ske på trods af sognerådets modstand, når en eller flere grundejere, der tilsammen ejer 3/4 del af det foreslåede indlemmede areal gav deres samtykke. Dette samtykke havde byrådet i Christiansfeld allerede sikret sig tidligere på året.<sup>1)</sup>

Med det store arealkrav havde Christiansfeld kommune på forhånd sikret sig det pågældende område på trods af Tystrup sogneråds modstand. Christiansfeld kommune og Brødremenigheden spillede med andre ord sammen for at sikre indlemmelsen af området i Christiansfeld kommune. Dermed bliver det samtidigt forståeligt, at Brødremenigheden ikke ønskede at udstykke det indlemmede område til bebyggelse. Denne sammenhæng indså Indenrigsministeriet ikke, som i stedet forespurgt amtsas-

essor J. Smith, om Brødremenigheden nu virkelig var klar over, at indlemmelsen ikke fritog grundejeren for at opretholde hele ejendommen som selvstændigt brug. Hertil kunne J. Smith kun svare, at Brødremenigheden allerede ved et møde den 28. oktober 1924 var blevet gjort opmærksom på dette forhold. Amtsrådet kunne da også i et brev til Indenrigsministeriet konstatere, at betingelserne for en indlemmelse formentlig var opfyldt i og med Brødremenighedens jordbesiddelser.

Brødremenighedens besiddelse i Tystrup gjorde det juridisk muligt med en indlemmelse. Selve indlemmelsesoverenskomsten var stadig afhængig af forhandlinger med Tystrup kommune, der var alt andet end villig til at afstå jord til Christiansfeld. På Christiansfeld kommunes foranledning indkaldte Haderslev

amt Tyrstrup sogneråd og Christiansfeld byråd til et forhandlingsmøde på Brødre-remenhedens Gæstgivergård i Christiansfeld den 5. oktober 1923.

Forhandlingerne ændrede ikke ved Tyrstrup sogneråds indstilling til indlemmelsen, men på det tidspunkt var sognerådets sag allerede tabt. Tre dage efter mødet anbefalede amtet Tyrstrup sogneråd at overdrage området til Christiansfeld kommune og modtage en erstatning på ti gange det beløb som skatteyderne i det indlemmede område svarede i skat om året (ca. 2300 kr). Som en guleroed og plaster på såret bemærkede amtet videre, at sognerådet formentlig ville kunne kræve, at byrådet afgav en erklæring om, at den indtil videre ikke ville rejse nye arealkrav.<sup>2)</sup>

Den 3. december 1923 vedtog amtsrådet en anbefaling af indlemmelsen. Indlemmelsen ville ifølge amtsrådet fremme byens vækst, uden at det gik ud over Tyrstrup sogn. Dermed var det kun et spørgsmål om vilkårene for indlemmelsen af arealet i Christiansfeld kommune. Da parterne den 28. oktober 1924 atter mødtes til forhandling, drejede det sig nu om vilkårene ved indlemmelsen, selv om Tyrstrup sogneråd stadig fastholdt sin modstand »...af hensyn til mulige konsekvenser i fremtiden.« Amtet indstillede på den baggrund til Indenrigsministeriet, at det pågældende område blev

overdraget til Christiansfeld kommune mod en erstatning på ti gange de årlige skatteindtægter fra området.

I Indenrigsministeriet kom henvendelsen om en indlemmelse af en del af Tyrstrup sogn i Christiansfeld ikke ubelejligt. Den danske historiker H. V. Clausen, der havde foretaget undersøgelser af det nationale sindelag, gjorde allerede i 1919 ministeriet opmærksom på, at man af nationale grunde burde lægge den bymæssige del af Tyrstrup sogn ind under Christiansfeld. En indlemmelse af det overvejende dansksindede Tyrstrup ville dermed styrke den dansksindede befolkning i forhold til den store gruppe af tysksindede i Christiansfeld. Ministeriet havde imidlertid den generelle holdning, at man i den pågældende situation ikke skulle foretage ændringer, der rørte ved de »lokalpatriotiske følelser«. Drøftelserne i ministeriet resulterede derfor i, at en indlemmelse først skulle ske, hvis der kom en henvendelse fra såvel Christiansfeld som fra den pågældende del af Tyrstrup sogn.<sup>3)</sup>

Den 15. august 1925 udsendte Indenrigsministeriet bekendtgørelse om indlemmelse såvel i verdslig som i kirkelig henseende i Christiansfeld flække af en del af Tyrstrup sognekommune under Haderslev amt, som den 1. oktober samme år gjorde Christiansfeld kommune 25 ha større og ca. 80 indbyggere rigere.<sup>4)</sup>

### Kilder og henvisninger

Artiklen bygger først og fremmest på Haderslev Amtsråds arkiv i Landsarkivet i Aabenraa, journalsager fag 28, nr. 35, der omhandler denne indlemmelsessag, og hvor de omtalte og citerede breve findes sammen med bl. a. mødereferater.

1. »....Efter modtagen billigelse fra Ældsterådet om indlemmelse af den nordlige del af Tyrstrup, besluttedes det at indsende et andragende derom til stiftamtet i Haderslev....«, LA. Aab. Christiansfeld flækkekom-mune 10/1. Forhandlingsprotokol 1920-

1925. 16/3 1923.

2. Der skulle gå 25 år før der i 1950 skete en indlemmelse af en del af Tyrstrup kommune i Christiansfeld. Kim Furdal: Sogne- og flækkekom-munale arkiver i Sønderjyllands amt 1920-1970, bd. 1, 1991, s. 28f.

3. Rigsarkivet. Det sønderjyske Udvalg. Journalsag nr. 333.E.1919. udateret notat.

4. Ministerialtidende 1925, s. 1143. Statistiske Meddelelser 4.rk., bd. 76, 1927, og Statistiske Meddelelser 4. rk. bd. 101, 1936.

# Missionshuset i Padborg

Af CARSTEN PORSKROG RASMUSSEN

*I slutningen af 1992 udgav Carsten Porskrog Rasmussen, Aabenraa, bogen »Vækst og virke ved grænsen. Bov og Holbøl sogne 1920-1990«. Heri fortælles bl. a. om Padborgs vækst, der satte ind, efter at byen blev grænsestation i 1920. Det medførte også en vækst i foreningslivet, der er fyldigt behandlet i bogen. Om en enkelt af disse foreninger, Indre Mission, og dens hus fortæller Carsten Porskrog Rasmussen her, og han følger husets historie frem til dets nedrivning omkring 1980.*

»I flere år har det kristelige samfunds venner her i sognet flittigt deltaget i samtale- og bedemøder; derved var der en støtte tilvejebragt for et kristeligt arbejde. Nu er det nok meningen, at disse møder ikke skal henlægges et andet sted end hidtil i vennernes hjem. Derimod har det vist sig, at møder med talere i disse hjem stadig vandt for lille tilslutning, medens derimod friluftsmøder og sådanne i sognets skoler var bedre besøgte. Men da sognerådet nu i efteråret som svar på et andragende lukkede skolerne i hele sognet for sådanne møder, blev tanken om oprettelse af et missionshus bestyrket, og en af vore venner lagde det første offer på husets alter.

Derfor indbød indre missionær Boisen alle vennerne til et møde i banearbejder A. Nielsens hjem den 21. oktober 1929. Der var mødt 17 mænd og kvinder. Boisen gik ud fra 2. Kor. 9,8, hvor der er tale om al nåde, som er mægtig til at gøre alting altid og rigelig til al god gerning, og udviklede nødvendigheden af at oprette et missionshus. Indre missionær Thunbo, Tinglev, der var i byen i privat anliggende og kommet til stede ved mødet, oplyste om Tinglev missons-

husets tilblivelse og dets betydning. Drøftelsen, der var livlig og udtømmende, gav lejlighed til, at der fremkom forskellige meninger for og mod missionshusets oprettelse, men resultatet blev, at det evt. oprettede missionhus skulle tilskødes Kirkelig Forening for den Indre Mission i Danmark.«

Denne fyldige beretning indleder protokollen for Indre Mission i Padborg. Ved Genforeningen havde Padborg - eller rettere Pattburg - stort set kun været navnet på en station og en kro. I de forgangne ni år var en by imidlertid vokset frem. Den var nu oppe på over tusinde indbyggere. Halvdelen af byens borgere var offentligt ansatte og deres familier. Især vejede DSB stærkt til. Den anden halvdel var mest forretningsfolk og håndværkere, men også en del arbejdere var søgt til nybygger-samfundet. Fælles for dem var det imidlertid, at de var tilflyttere, over halvdelen fra kongeriget.

Mange af disse tilflyttere måtte savne et fællesskab i den nye by, hvor de fra begyndelsen kun kendte få. Som beretningen viser, havde Indre Mission næsten fra begyndelsen tilbudt et sådant fællesskab i Padborg. For en bevægelse, der tog den kristne missionsbefaling alvorligt, var det åbenbart, at nybyggerbyerne kaldte på en indsats. De mange tilflyttere havde ingen forankring i det lokale menighedsliv og havde sjældent slægtninge i sognet, der kunne vise vejen til sognekirken. Erfaringen viste, at mange ikke fandt den af sig selv. Den manglende forankring kunne til gengæld betyde, at der netop her var særligt gode muligheder for at få folk med i Indre Missions form for kirkeligt fællesskab.



Indre Mission havde da også i 1920 årti-ers erfaring med at arbejde i stationsby-er. Et tegn på, hvor højt man prioritere-de et sted som Padborg, var det, at mis-sionær Boisen havde fået byen som ar-bejdsfelt.

Omkring sig havde han samlet en ret lille skare af trofaste tilhængere. Fra Pad-borg kom mest folk i ret jævne kår som banearbejder Nielsens og postbud Sie-vertsens. Fra omegnen kom et par land-mænd og ikke mindst sadelmager Buch fra Fårhus. Var folk gift, fulgtes mand og kone normalt ad til Indre Missions mø-der.

### *Sykar*

Mødet den 21. oktober 1929 var endt med nedsættelse af et udvalg, der skulle arbejde for at få bygget et missionshus i Padborg. Missionær Boisen blev for-mand, postbud Sievertsen kasserer og J. J. Lorentzen protokolfører.

Udvalget gik straks i gang med arbej-det. Karakteristisk for Indre Missions sta-dige vågen over, at intet andet fik for-rang for det kristelige, fulgte salmesan-ge og bibelordene også med ved så-danne praktisk betonedede bestyrelsesmø-der. Protokolføreren noterede dagens salmer og bibelord med samme omhu som resten af dagsordenen. Den 16. august 1930 indledte de fem medlem-mer med at synge »Sten på sten så rejses muren« - næppe uden tanke for, at det var et byggeudvalg, der mødtes. Det blev fulgt af en andagt over salme 43, v. 3-5. Så tog man fat på dagsordenen. Mødet sluttedes med salmen »Bred din nådes vinger« og bøn.

Udvalget overvejede, om man skulle nøjes med et missionshus med mødesal eller satse på et missionshjem med værts-par og flere lokaler. I virkeligheden hav-de man hverken penge til det ene eller det andet. Der var ganske vist tradition for stor offervilje blandt bevægelsens til-

hængere, de såkaldte »venner«, og ud-valget gik straks i gang med at få mis-sionsfolkene i Padborg til at tegne sig for faste, løbende bidrag. Det slog dog imid-ler tid langt fra til, da kredsen var ret lille og efter alt at dømme mest bestod af folk i jævne kår.

Udvalget henvendte sig derfor til In-dre Missions landsledelse. Formanden, pastor Kold, var velvillig og pegede på forskellige offervillige personer, man kunne søge. Udvalget skrev derfor til Indre Missions forretningsudvalg for at bede om en anbefaling. Samtidig bad man forretningsudvalget tilkendegive, om et missionshus eller et missionshjem ville være det rette. Det var almindeligt for de lokale kredse af Indre Mission på denne måde at bede om retledning fra landsledelsen. Forretningsudvalget nø-jedes imidlertid med at give Padborg-projektet en anbefaling med på vejen uden nærmere stillingtagen til, hvad man skulle bygge.

Man nåede frem til, at et missions-hjem ville koste ca. 45.000 kroner eller lige så meget som fem parcellhuse. Lo-kalt vedtog man at bygge et sådant, hvis halvdelen af pengene kunne skaffes. Man gjorde sit bedste gennem lotterier og ba-sarer, men det slog langt fra til.

I 1930 var man så vidt, at man kunne købe en grund på østsiden af Padborgs hovedgade, Nørregade. Men der gik yderligere to år, før man turde tænke på at bygge. Der var da indsamlet 7.000 kroner fra forskellig side i et byggefond. Den lokale arkitekt, Haukohl, havde la-vet en tegning til et missionshus, der ville koste ca. 10.000 kroner.

Lige inden det møde, hvor medlem-merne skulle tage stilling, blev der ka-stet en brand ind i diskussionen, idet nogle medlemmer stillede forslag om, at man ændrede planerne til et menigheds-hus, der ikke alene var knyttet til Indre Mission. Hovedargumentet var, at det



*Grundstenen til missionshuset »Sykar« nedlagdes den 20. juni 1933 af missionær Boisen og sognepræsterne Lauritsen fra Bov og Nielsen fra Tinglev. Privateje.*

på den måde ville være lettere at inddrage andre i det kirkelige arbejde. Indre Missions samfund i Padborg var delt på spørgsmålet, så man lagde atter afgørelsen i landsbestyrelsens hænder. Dens holdning var denne gang klar. Pengene var indsamlet til et missionshus, og det skulle det være.

I Padborg stod nu tilbage at afgøre, om man var klar til at bygge. Det første projekt forekom for dyrt, så man fik lavet en ny tegning til et hus på godt 9x9 meter, som ville kunne bygges for 8.000 kr. Når alle udgifter blev taget i betragtning, ville der være behov for 3.000 kr. mere, end byggefondet rådede over. En del af disse penge rejste man ved en ny indsamlingsrunde lokalt, andre fik man fra Indre Missions landsorganisation. Det kneb imidlertid med at skaffe tilstrækkeligt, så med blødende hjerte måtte man

i marts 1933 vedtage at opgive en planlagt kældersal til FDF for derved at spare 750 kroner. Dagen efter opsøgte to af de lokale missionsfolk, baneassistent Beck og boghandler Møller imidlertid missionær Boisen. Nogle af Indre Missions venner i Padborg havde besluttet, at de personligt ville låne de 750 kroner med solidarisk hæftelse. FDF fik sin sal. Offerviljen var fortsat stor.

Den 20. juni 1933 lagdes grundstenen så omsider til Padborg missionshus. Sammen med den nedlagdes en pergamentsrulle, der i Indre Missions bibelinspirede sprog lød: »Anno 1933 i Kong Christian X's enogtyvende regeringsår, medens dr. theol W. Ammundsen var biskop i Haderslev stift og pastor Lauritsen var sognepræst i Bov nedlagdes grundstenen til Padborg Missionshus i Faderens, Sønnens og den Helligånds



Det færdige missionshus, »Sykar«, var som mange andre missionshuse bygget i en stil, der var inspireret af gotiske kirker. Med den ville man understrege, at det var et Guds hus. Huset rummede Indre Missions mødelokale i stueetagen, FDF's to små rum i kælderen og lokale for KFUM og K i loftsetagen. Privateje.

På modsatte side:

Indre Mission gjorde meget ud af børne- og ungdomsarbejdet. Her ses et søndagsskolehold fra ca. 1938. Privateje.

navn. Huset er rejst med det formål: på vor evangelisk-lutherske kirkes grund og i samarbejde med den at tjene Guds riges fremme i vort sogn.« I de følgende måneder rejste huset sig. Medlemmerne sled selv med mange arbejder i forbindelse med byggeriet, og samtidig måtte man også lægge sig i selen for at skaffe de manglende penge. Men den 9. november var man så vidt, at huset kunne indvies. Som mange andre missionshuse fik det navn efter én af de landsbyer, hvor Jesus havde gjort ophold. I Padborg faldt valget på »Sykar«, fordi en missionær i Århus havde skænket et billede af Jesus i samtale med den samaritanske kvinde i byen Sykar.

#### *Samtalemøder og missionsuge*

Sykar gav Indre Mission i Padborg langt bedre rammer, men ændrede ikke noget afgørende ved bevægelsens arbejde. Det var i forvejen i god gænge. Månederne havde deres faste gang med en hel ræk-

ke møder. I april 1938 var der således kvindemøde den 4., møde i bibelkredse den 7., fællesmøde for alle den 20. og samtalemøde den 28. Kernen i Indre Missions arbejde var de såkaldte samtale- og bedemøder. Som anført i protokollen, blev de normalt holdt i hjemmene. Hver anden uge eller så mødtes en fast, men ikke særlig stor skare. Møderne åbnedes med en sang fra Indre Missions sangbog og formede sig som samtaler om, hvordan kristne burde leve livet ud fra bibelens ord. Den alvor, der lå heri, gik hånd i hånd med hyggesnakken omkring det kaffebord, der var lige så uundværligt for missionsfolkene som for alle andre folkelige bevægelser i datiden.

Beslægtet med samtalemøderne var bibelkredsmøderne, hvor man gik mere i dybden med enkelte dele af bibelen. I trediverne foregik de under ledelse af missionær Boisen, der således en martsdag i 1937 holdt bibelkredsmøde over tre af bønnerne i Fadervor. Kvinderne





havde deres egne møder en gang om måneden, hvor de blandt andet lavede håndarbejder til salg eller udlodning ved de basarer og lotterier, der var én af bevægelsens veje til at rejse penge.

Mens disse møder i høj grad holdtes i hjemmene, var Sykar rammen om årets højdepunkter. Tre-fire gange om året mødtes man til fester. Majfest, adventsfest og juletræ var faste punkter på årets program i lang tid. Så vidt lignede man andre folkelige bevægelser, og salmesangen og bibelordet modsvarer andres højskole- eller arbejdersangbog og festtale. Hos Indre Mission var der imidlertid ikke bal bagefter som i ungdoms- eller fagforeningen.

Missionshuset var også ramme om den årlige bedeuge i januar eller februar. Ugen igennem blev der holdt bibeltimer og bibelforedrag, hvor missionærer, præster og lærere fra omegnen vekslede som talere. Disse møder skulle både bestyrke den faste stok i troen og hverve nye til

kredsen. Det var også reglen at holde offentlige møder i vinterens løb. I 1952 blev det til ét i februar om »Hverdagsliv og søndagstro« og ét den første april om »Ordets magt«.

Endelig udfoldedes i Sykar et betydeligt ungdomsarbejde, der modsat arbejdet for voksne faktisk trak mange til. For børn var hovedtilbudet søndagsskolen. Der blev lagt et stort arbejde i ad den vej at give børnene en kristen ballast, og i lange perioder formåede man også at samle en flok, der rakte langt ud over Indre Missions egen faste stok. I 1959 måtte man ganske vist beklage, at det kneb at holde fast på de større børn, da de blev drillet. Året efter kunne man imidlertid glæde sig over, at søndagsskolen omfattede 50 børn, selvom der ikke var iværksat nogen større hvervning.

En endnu større succes blev imidlertid den lokale afdeling af det kristne spejderkorps, FDF. Begyndelsen blev gjort i





I 1933 oprettedes en afdeling af FDF i Padborg i nær tilknytning til det lokale Indre Missions Samfund. Billedet viser FDF'ere sammen med yngre børn bag boghandler Møllers hus. Privateje.

1932, hvor missionsfolk i Padborg indkaldte til det første drengemøde inden for FDF. I indbydelsen blev det bl. a. fremhævet, at FDF var det naturlige hjemsted for de drenge, der endnu var for små til KFUM. FDF fik hurtigt fat på ca. 35 drenge, og i årene efter krigen kom man op på omkring 100. FDF arrangerede boldspil og gymnastik, fester og familieaftner og ikke mindst sommerlejre og udflugter. Musik spillede en ikke ringe rolle, og FDF-kredsen havde eget orkester. FDF's fester formede sig som typiske kaffebordsaftner, hvor forældrene var indbudt. Underholdningen omfattede som regel musik fra det lokale FDF-orkester, sketches som de unge opførte, film, lysbilleder og foredrag eller festtale. Det var almindeligt, at de unge viste noget fra vinterens aktiviteter.

For de unge var der KFUM og K. I halvtresserne og tresserne holdt man bibeltimer én eller to gange om måneden og nogle fester, heriblandt den såkaldte kammeratskabsaften.

#### *Menighedshus*

Indre Missions egen skare blev aldrig stor i Padborg. Det er sjældent, at mere

end tyve voksne mødtes til et samfundsmøde. Kredsen synes i øvrigt i social henseende at være blevet mere borgerlig med tiden. I halvtresserne var de markante medlemmer folk som boghandlerparret Hartvig og Alma Møller, vognmand Larsen, postmester Hansen og hans kone samt veteranen sadelmager Buch.

Nogle af samfundets medlemmer havde allerede i trediverne ønsket, at Sykar skulle være et hus for hele menigheden. Da pastor Harritsø, der stod bevægelsen nær, i 1950 igen bragte det på bane, fik han tilslutning til, at Sykar ændrede status fra missionshus til menighedshus, og dermed kunne bruges af alle kirkelige kredse. Den lokale gruppe af missionsfolk var velvillige og fik endda grønt lys fra landsledelsen. Den gamle idé om et samlingssted for alle aktive i folkekirken var dermed virkeliggjort. Resultaterne stod dog ikke mål med anstrengelserne. Det lykkedes ikke at få andre til at slutte op om Sykar, og i april 1954 overtog Indre Mission atter huset alene.

#### *Enden*

Mens samfundet udenom blev mindre

og mindre kirkeligt, fortsatte Indre Missions samfund i Padborg støt og roligt sit virke op gennem tresserne og halvfjerserne. Man gjorde fortsat sit bedste for også at være åben udadtil. Der blev holdt mange offentlige møder og bibelforedrag hvert år, men tilslutningen var ringe. Endnu mere end før var det den faste stok, der samledes, når der blev kaldt.

Ungdomsarbejdet døde først hen. Fra 1975-76 flyttede søndagsskolen til kapellanboligen, og smerteligt var det, at samarbejdet med FDF ophørte ved samme tid. Året efter gav KFUM og K op. Der var ikke tilstrækkelig tilslutning til at opretholde arbejdet.

Forinden havde bevægelsen lidt et afgørende tab, da Luthersk Mission i 1971 havde etableret sin egen kreds på stedet. En del af dem, der plejede at komme i missionshuset, sluttede sig til den. »Det har gjort os meget ondt, da vi har været

glade for at have de mennesker iblandt os, og vi er så få i forvejen«, noterede protokolføreren. Endnu et årti fortsatte Indre Mission i Padborg dog, men først i firserne gav man op. Missionshuset blev solgt til bogtrykker Clement, der havde været aktiv inden for bevægelsen. Han valgte at nedrive det gamle hus, som der knyttede sig så mange minder til, frem for at bruge det til noget andet. Sykar slap modsat så mange andre missionshuse for at blive lager med spindelvæv bag ruderne. Til gengæld savnes dette synlige minde om én af de bevægelser, der satte sit præg på Padborg i byens to første menneskealdre.

#### Kilder:

Artiklen bygger især på protokollen fra Indre Mission i Padborg, der findes i lokalarkivet på Bov Bibliotek (A.36). Der er desuden benyttet stof fra Bov Sogns Eget Blad i tredive og enkelte mundtlige oplysninger.

## Pudsekludens narrespil

Af BENDT GAMMELTOFT-HANSEN

*Tid efter anden møder besøgende op i Dansk Klokkemuseum i Hammelev på Sønderjyllands Kunst- og Kulturcenter i Hammelev mellem Haderslev og Vojens, medbringende mindre klokker, som ønskes tidsfæstet. Museets medarbejdere tager gerne mod sådanne anmodninger, og museets leder, Bendt Gammeltoft-Hansen, Svendborg, fremdrager her træk af håndklokkens udvikling i Norden, der faktisk endnu kun er delvis kortlagt.*

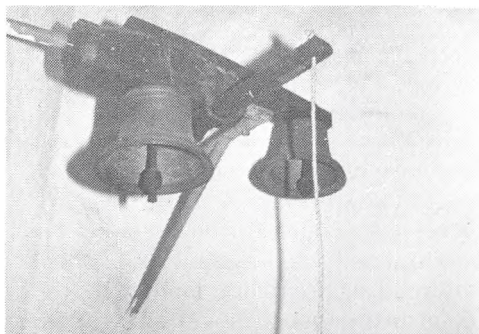
Vore første håndklokker har plads i 900-tallets kirker. Minimumsudstyr for en missionskirke er på dén tid en etableret, større klokke (campana), der ringes med reb, og en håndklokke (tintinnabulum).

Håndklokken har travlt. I diakonens hånd (det er ham, der senere bliver til

degne) leder den processionen ud i sognet, når præsten skal hjemmeberette og foretage syges salvelse; den svinger over nyåbnede grave, hvorfra demonerne skal forjages, og - tilbage på sin plads på kirkens alter - ringer den, hver gang messeunderet, brøds og vins forvandling til Kristi legeme og blod, fuldbyrdes.

Den bliver ikke arbejdsløs, da den evangeliske lære i første del af 1500-tallet vinder indpas. Degne, der også i den lutherske kirke skal tage sig af den kristelige børnelærdom, får den med sig hjem, og helt op til vor tid fortsætter den lille alterklokke som skoleklokke.

Eller rettere: dens afløser afløser. Det er yderst sjældent at finde en førreformatorisk alterklokke, der har gjort tjene-



Den mindste af de to messeklodder i Agerskov kirke er en alterklokke fra først i 1400-tallet.

Bordklokke fra sidste del af 1500-tallet. Dansk Klokkemuseum; udlånt fra Møntergården i Odense. Indskrift: BENEDICTUS\*SIT\*NOMEN\*DOMINI (Velsignet være Herrens navn).



ste i skolen helt frem til den elektriske lillebror; men der findes faktisk nogle enkelte. Når de er sjældne, hænger det sammen med, at håndklodder bliver behandlet temmelig hårdhændet. Tit vil deres brug være en forlængelse af et op-hidset gemyt!

Hjemmets bordklokke er som idé et barn af alterklokken. Den bliver populær i den tidlige renæssances overklasse, og den røber lidt om klassesdelingens betydning for måltidernes indretning og om tjenende ånders placering i bolig og husholdning i sidste del af 1500-tallet.

Den tids bordklokke er af bronze, med skarpe skuldre og med en karakteristisk, lang, smal stilk, der er støbt sammen med klokkelegemet. Oftest har den i ornamentbånd nederst på flanken en bibelsk eller liturgisk sentens, og dét får mange til at tro, at der er tale om en messeklokke. Man finder den som seriearbejde fra værksteder i størstedelen af Nordvesteuropa.

Skålklokken er en gammel sag; men som husholdningsredskab hører den sammen med 1700-tallets sølvservice. Den i de sønderjyske kirker så velkendte

klodder får samme udseende. Skålfarmen går igen i dybere udgave - i enkelte tilfælde med tilløb til en slagring (en fortykkelse af randen, der skal gøre kneblens anslagssteder mere robuste) - når domestik-klodder etableres med udviklede snoretræk fra herskabs-gemakker til tjenerfløj og køkken. Materialet og vægtykkelsen er blot mere robust, og det samme gælder kanekoret.

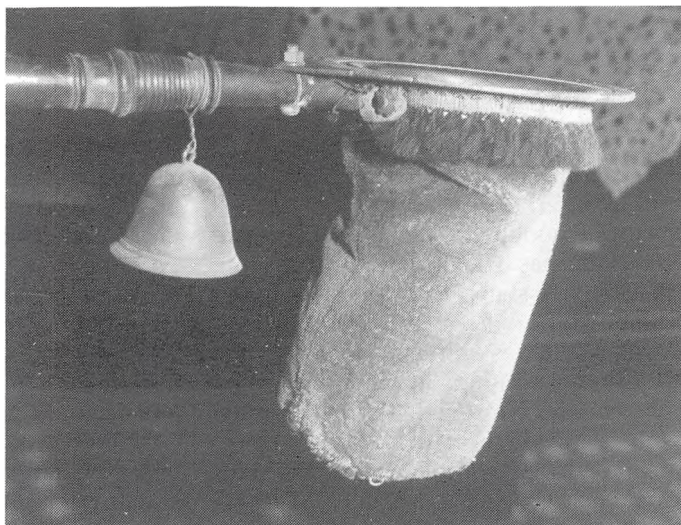
Standurets og senere konsolurets indbyggede klokke er ligeledes oftest en skålklokke - det sparer plads og højde - men her vælger man som regel at udføre klokkelegemet i bronze.

Forresten er det morsomt at iagttage, hvorledes skålklokken følger sin egen, selvstændige udviklingsbane frem til eksempelvis telefonen, banernes meldestation, sporvognen, cyklen og - det elektriske ringeapparat.

Ned gennem 1800-tallet og ind i vort eget århundrede træffer man en ret anonym, seriefremstillet småklokke type, der umiskendeligt er en nedmåling af den skibskloddeprofil, der stabiliserer sig omkring 1300-tallet. Den er karakteristisk ved sit snævre skuldermål i for-



*Klingbeutel-klokke fra Sønderjylland. Profilen er den samme som bordklokkeprofilen, der opstår midt i 1700-tallet. Men bordklokken er en del større; den er hamret op af plade. Klingbeutelens klokke kan være sandstøbt og efterdrejet.*



hold til mundingsdiameteren og sin kraftigt udkragede slagring. Sådanne klokker er i reglen ikke svære at genkende, thi de værksteder, der fremstiller dem, nummererer dem oftest efter størrelse, og nummeret - eller målangivelsen - sidder som relief midt på flanken.

Et stykke kulturhistorie for sig selv er gadehandlernes klokker. De bliver almindelige engang over midten af forrige århundrede og uddør samtidig med, at butikken på hjul forsvinder eller bliver stationær på torvet (visse rullende desertsfirmaer har taget traditionen op igen; men her benyttes næsten altid små skibsklokkeefterligninger). Den traditionelle gadehandlerklokkes størrelse og form vidner om, at dens opgave var at sende et budskab ind i husene fra den i forvejen støjende gade.

Op så er der selvfølgelig den lange hale af »juleklokker« og andre prydklokker, der bliver produceret, og til et overflødighedssamfund. Ikke sjældent fremstilles de efter gamle forbilleder; oven i købet kan ornamenter fra forbillederne risikere at blive genanvendt, og det er dog altid lidt bedre end de mærkvær-

digheder, der opstår som resultat af fabrikantens egen besynderlige forestilling om, hvordan en klokkeprofil ser ud.

Man kan på museet af små karakteristiske træk og kendetegn næsten altid afgøre, hvorvidt en klokke er den ægte vare, eller om der er tale om et kopiarbejde. Det kan dreje sig om mærkerne efter anslaget, om knebeløjets form og placering, om formteknikken, om hankens konstruktion, relieffernes udførelse osv.

Mange bliver narret af en klokkes nypudsede og blanke overflade. Man forestiller sig ikke, at et sådant emne kan have århundreder på bagen. Hos antikvitethandleren er håndklokkerne da også et problematisk objekt. I reglen forlanges der - for en sikkerheds skyld - alt for meget, og enkelte gange kan man få fingre i 400 år gamle pragtstykker for en slik.

Konkluderende kan man regne med, at der rundt omkring i danske hjem stadig findes et anseeligt antal småklokker af meget høj værdi - gemt på loftet i kasser med stuenips eller med kraftige spor efter sidste års julelyse-stearin.

# Det sker – på nordslesvigske museer

## Dukketeatrets verden

*En udstillingsværkstedsudstilling på Museerne i Tønder.*

Papir-modelteatre eller dukketeatre vandt indpas i Danmark fra omkring 1870 og blev snart en yndet beskæftigelse for både børn og voksne. Indtil 1920'erne fremstilledes en mængde forskellige dukketeatre. Mange af disse var meget avancerede og krævede snilde og præcision at arbejde med.

Fra 1914-1931 støttedes interessen for dukketeatre meget ved, at ugebladet »Familiejournalen« med jævne mellemrum udgav klippearbejde med dukketeaterkulisser og fortæpper som »riv- ud«-sider i bladet. Mange børn fik deres første dukketeater gennem disse ark, der hver uge blev set af et stort antal børn og voksne.

Fra 1930'ernes begyndelse svandt interessen for papir-dukketeatrene, og først efter 1945 fik dukketeatret atter en renaissance, nu ofte formidlet som udstandsede dukketeater-dele, der kunne købes færdige i æsker og hurtigt monteres på æskens bund. Interessen holdt sig denne gang, indtil TV-mediet for alvor gjorde kål på interessen for den lille, levende scene.

Der findes dog, også i dag, en kreds af børn og voksne, der har fortsat traditionen med at spille dukketeater, og som glæder sig over at omsætte de store teatres repertoire til den lille scene og her genskabe teatrets trylleri og illusion i lyd og lys.

Det er denne dukketeatrets verden, der skildres og genskabes i den udstilling, som Museerne i Tønder åbnede den 14. februar 1993. Gennem et tilskud fra Kulturministeriets Kulturfond (Højlund-fonden) og Projekt Udstillingsværkste-

det har dukketeatersamleren Kjeld Thamdrup fra Seem ved Ribe fået mulighed for at vise sin store samling af papirdukketeatre. Samlingen tæller alle perlerne fra Alfred Jacobsens dukketeater-tryk foruden engelske, franske, østrigske og især tyske dukketeatre. Desuden vises alle de dukketeatre, der 1914-31 udkom som tillæg i ugebladet »Familiejournalen«.

Kjeld Thamdrup fik sit første dukketeater som otte-årig, og siden har hans passion for den lille scene været usvækket.

I udstillingsperioden vil der hver week-end blive opført dukketeater på den store A-scene med Akropolis-fortæppet, og i week-enden 27.-28. februar afholdes et større dukketeatertræf på Museerne i Tønder, hvor dukketeatergrupper fra Danmark og Tyskland vil opføre stykker. Blandt de teaterstykker, der med sikkerhed opføres, mens udstillingen varer, vil være Carit Etlars »Gøngehøvdingen«.

På fire hverdage vil der desuden opføres dukketeaterstykker for Tønderområdet børneinstitutioner og skoleklasser, idet Kjeld Thamdrup og en af hans unge hjælpere bruger nogle feriedage til formålet.

Også uden opførelse af dukketeater er udstillingen i høj grad et besøg værd, idet en del af sætstykkerne er sat op som teatre og belyst på en sådan måde, at man fornemmer teatrets fortryllelse i de fine litografiske farvetryk, og for museet har det atter været en stor inspiration at arbejde sammen med en ikke-professionel udstiller i et forløb, hvor det er den glødende interesse, der hele tiden bærer arbejdet.

*Inger Lauridsen*



- Indtil 16. maj: **Museet på Sønderborg Slot**  
Udstilling af Richsbilleder. Udstillingen er hentet fra Egnsmuseum, Færgedgården i Jægerspris.
3. april - 9. maj: Ole Kielberg - Malerier.  
Arr.: Sønderborg Kunstforening.
- Indtil 14. marts: **Tønder Museum**  
*Byens breve. Tønderns historie i dokumenter.*  
Udstilling i Drøhses Hus, Storegade 14, Tønder, i forbindelse med Tønder Bys 750 års jubilæum.  
Arr.: Tønder Museum, Tønder lokalhistoriske arkiv og Landsarkivet, Aabenraa.
- Indtil 21. marts: *Bondekultur ved Victoriasøen.*  
Udstilling i pumpehuset.
- Indtil 26. marts: *Udstillingsværkstedet: »Fra dukketeatrets verden«*  
Arr.: Kjeld Thamdrup, Seem. Se omtalen på modsatte side.
22. marts - 26. april: *Made in Tønder*  
Tønderkunstnere og kunsthåndværkere. Udstilling i Drøhses Hus, Storegade 14, Tønder.
22. marts - 26. april: Dåbskjoler fra Tønderregnen i privateje.  
Udstilling i Drøhses Hus, Storegade 14, Tønder.
25. marts kl. 19.30: *Vestjylland - langt væk, nær ved.* Foredrag af Ellen Damgaard.
3. april - 31. maj: **Sønderjyllands Kunstmuseum**  
Kunst fra egne samlinger, i Pumpehuset.
3. april - 31. maj: Udstilling af den tyske billedkunstner Joseph Beuys.
- Indtil 21. marts: **Aabenraa Museum**  
Aabenraa Fotoklub udstiller.
13. og 14. marts: Udstilling på Jacob Michelsens Gård om hegn på Løjtland. Bagning i bagehuset.
3. april - 25. april: Kustudstilling med »Bestia«.
- Indtil 12. april: **Haderslev Museum**  
*Kunst i Haderslev.*  
Forhalsudstilling af malerier og akvareller med motiver fra Haderslev by og nærmeste omegn.
- Indtil 14. marts: Ret og vrang over alle grænser - strikningens kulturhistorie. Strik fra ca. 1800 til 1970. Arr.: Haderslev Museum og Ann Møller Nielsen.
14. marts kl. 15: **Midtsønderjyllands Museum**  
Fløjte og guitarduoen »Flautara« giver koncert på museet.
4. april kl. 15: Sæsonstart. Museet åbner med en geologisk udstilling »Hold fast« med udvalgte billeder af tertiæret i Danmark og Slesvig-Holsten og en maleriudstilling af Hanna Thorup.



## Uniformer

Ingeborg Cock-Clausen og Aage E. Hansen: *Uniformer i Toldvæsen og Grænsegendarmeri*. Udg. af Told- og skattehistorisk Selskab, Kbh. 1992, 310 s. ill. Pris: 448 kr.

I 1811 fik tolderne i hertugdømmerne første gang uniformer, mens det samme først skete for kollegerne i kongeriget i 1845. Hele udviklingen fra de første grønne uniformer til dagens blå beskrives fyldigt i første halvdel af den foreliggende bog, der er skrevet af dragteksperter Ingeborg Cock-Clausen.

Bogens anden halvdel er viet uniformerne inden for grænsegendarmeriet fra 1842 til korpsets nedlæggelse i 1969. I langt den største del af denne periode optrådte gendarmene i den kendte lyseblå farve, men da gendarmriet fra 1952 lagdes under toldvæsenet, blev de lyseblå gendarmer til mørkeblå toldgrænsebetjente. Denne del af bogen er forfattet af toldassistent Aage Emil Hansen, der i mange år har samlet uniformsdele og skaffet sig en stor viden om emnet.

Bogen giver en meget detaljeret beskrivelse af hver enkelt uniform gennem tiderne. Det henvender sig nok først og fremmest til uniformsentusiaster og samlere. Beretningerne om de diskussioner, der gennem tiderne har stået om uniformernes brug og anvendelse har dog mere almen kulturhistorisk interesse. Det er tydeligt, at nogle toldere har lagt vægt på den status en fin uniform kunne give, mens andre mest tænkte på, at den var upraktisk under snavsede arbejdsforhold.

Det er imidlertid først og fremmest billederne, der bærer bogen. De skiftende uniformer gengives på farveplancher, hvor guldte glimter mellem det grønne og blå. Af betydelig kulturhistorisk værdi er et stort antal sort-hvide fotografier af toldere og gendarmere gennem tiderne, både opstillede portrætter og billeder fra hverdagen. Billedudvalget og billedgengivelsen er fremragende. I det hele taget er der tale om et sjældent fornemt stykke boghåndværk.

cpr

## En sten i muren

Peder A. Thomsen: *En sten i muren. Beretning om en lejrskole*. Udgivet af Amtscentralen i Sønderjylland, 1992, 112 sider, ill. Pris: 102 kr.

Bogen er beretningen om en bestemt lejrskoles historie, nemlig Aabenraa Amts Lejrskole ved Hejls strand, fra skolens begyndelse i 1937 til dens nedlæggelse i 1987. Men den er mere end det. Den er også beretningen om et stykke pædagogisk pionerarbejde udsprunget af den nationale kamp i grænselandet i 1930'erne. Forfatteren, Peder A. Thomsen, var i mange år formand for lejrskolens bestyrelse, og med baggrund i dette og i et grundigt kildestudium fortæller han levende og engageret om skolens historie.

Bogens første kapitler giver en grundig og veldokumenteret skildring af lejrskolens start og dens sammenhæng med den nationale kamp. Man får et godt indtryk af, hvorledes en pædagogisk nyskabelse med politisk baggrund blev virkeliggjort gennem et nært samarbejde mellem aktive embedsmænd og lærerkredsene i det gamle Aabenraa amt.

Bogens midterdel koncentrerer sig om en beskrivelse af selve lejrskolelivet i de 50 år skolen eksisterede. Der bliver gjort grundigt rede for den pædagogiske planlægning og tilrettelæggelse af et lejrskoleophold, og læseren får et godt indtryk af den store betydning lejrskoleopholdene havde for landsby-skolerne i det gamle Aabenraa amt, både pædagogisk og socialt.

Bogens sidste kapitler behandler især de problemer, som kommunalreformen i 1970 skabte for både Lejrskolen ved Hejls og for »Kronprinsesse Ingrid's feriehjem«, og gør rede for det grundlag, som det nye Sønderjyllands Amt fandt for at videreføre disse skolars arbejde frem til 1987.

Peder A. Thomsen, der desværre ikke nåede at se bogen trykt, inden han døde, har formået at sætte historien om Aabenraa amts lejrskole ind i en større politisk og pædagogisk sammenhæng, således at bogen også er blevet et bidrag til en væsentlig side af Søn-

derjyllands skolehistorie. Bogen har derfor bud til alle med interesse for sønderjysk skolehistorie. Den er udmærket illustreret og forsynet med et fint omslag af Jesper Bo Bojesen.

Gunnar Midtgaard Krag

## Løgumkloster Studier

*Løgumkloster Studier 5. Udgivet af Museet Holmen, Løgumkloster, 1992, 187 s., ill. Pris: 148 kr.*

Ligesom de foregående fire bind (se Sønderjyske Årbøger 1981, 1982 og 1985) rummer også dette bind på én gang snævre lokale studier og bredere perspektiver, alt sammen i en velredigeret og smukt illustreret helhed. Kirke og kloster og udgravninger foretaget af sommerkursister på Løgumkloster Højskole er emnet for flere artikler. Mag. art. Anna-Elisabeth Jensen og cand. phil. Bodil E. Bratlund fortæller om udgravningen af jernalderlandsbyen Nybo og sætter de afdækkede huse og jernudvindingsovne i relation til tidens generelle historie. På den måde bliver fundenes tale forståelig også for menigmand. Museumsinspektør Lennart S. Madsen fremlægger veloplagt den sparsomme viden fra udgravningen af en vikingetidsboplads ved Nr. Løgum kirke. Selve klosterets nu forsvundne østfløj og klostermøllen, som var i drift lige fra grundlæggelsen i 1100-årene og frem til 1574, belyses af stud. mag. Tenna Rejnholt Kristensen. I en ambitiøs artikel søger cand. mag. Bodil Heiede Jensen at rokke ved det gængse billede af klostre og kirker som eneafgørende for udbredelsen af lægeplanter og havebrug i middelalderen; også adel og byer har været med til at gøre nye planter kendt. Artiklen rejser mange spørgsmål og kalder på fornyede undersøgelser. Bindets kirkehistoriske del afrundes af en redegørelse for Museet Holmens indsamling af viden om nordisk kirkekunst og kirkearkitektur efter 1850, især i Haderslev og Københavns søndre provsti.

Løgumklosters historie i mere bred almindelighed er emnet for bindets to sidste bidrag. Nicolai Haase bringer i sit afsnit om skolevæsenet 1864-1920 oplysninger om byens lærere, deriblandt en del korrektioner til L. S. Ravns klassiske værk: Lærerstanden i Nordslesvig 1814-1920. Endelig fremlægger Inge Adriansen fængslende ny viden om

krigsfangelejren i Løgumkloster. Fangeskæbner trænger sig på - beretningen viser, hvor langt man kan komme gennem gamle billeder og iattagelser i marken.

»Løgumkloster Studier 5« rager pænt op i det lokalhistoriske landskab.

Lars N. Henningsen

## Billeder fra Gram kommune

*Billedbog fra Gram kommune (indtil 1925). Udgivet af de lokalhistoriske arkiver i Gram kommune og Midtsønderjyllands museum. 1992. 96 s. ill. Pris: 70 kr. Eksp.: Gram boghandel.*

Lokalhistorisk engagerede folk på Gram-egnen har et år igennem diskuteret billeder for at finde frem til dette udvalg på 92 billeder fra Gram, V. Lindet, Skjoldager, Kastrup, Tiset, Arnum, Endrupskov og Fole. Målet har været at give et indblik i menigmands tilværelse.

Bogen åbner vinduet til perioden mellem 1900 og 1925: Gårde og huse, kroer og købmænd passerer revy, og amtsbanen snor sig ud og ind imellem det hele. Blandt de bedste billeder er »De gamle koners hus« (s. 8), villaen Slotsvej 1 (s. 11) og Kongevejs-panoramaet (s. 14), alle fra Gram. Højrup kro (s. 72) er et af Flensborg-fotografen A. Juul's mange fine optagelser fra landsdelen lige efter århundredskiftet. Også billedet s. 88 af Stampe møllen i Fole har atmosfære.

Der er et par fine portrætter s. 31 og 41 og et helt uimodståeligt foto s. 59 af Tiset-skolebørn på udflugt med stråhat i 1902. Den type fotografier er dog undtagelsen, ligesom der kun findes et par interiøroptagelser. Vægten ligger motivmæssigt på billeder af ejendomme, ofte fotograferet lidt på afstand.

En stor del af billederne er gengivet efter postkort, og de er desværre ikke alle lige velegnede til reproduktion. Det giver lidt for mange uskarpe billeder i bogen f. eks. s. 38, 52-54 og 77.

Teksterne er gennemgående udførlige, og dateringen virker korrekt. Fotografnavne og billedkilder mangler. En indholdsoversigt og et kort kunne have lettet orienteringen i billedserien.

Niels H. Kragh-Nielsen

Næste nummer af månedsskriftet udsendes med postvæsenet den 6. april.



## Nordslesvigske missionshuse

Sønderjylland har gennem de sidste tre hundrede år oplevet flere religiøse vækkelser. Den hidtil seneste gik hen over landsdelen i slutningen af forrige århundrede med Indre Mission som stærkeste kraft.

Tyske præster i Nordslesvig fulgte i årene omkring 1880 med interesse det vækkesesarbejde, der udgik fra Kirkelig Forening for den Indre Mission i Danmark, der havde Vilhelm Beck som en medrivende inspirator og effektiv organisator. En af disse præster var Hans Tonnesen i Hoptrup, der i 1883 begyndte at udgive det religiøse blad Sædekornet med opbyggelige prædikener og beretninger fra missionsarbejdet. Det fik allerede i løbet af de første to år 8.000 abonnenter. I 1886 førte det til stiftelsen af Kirkelig Forening for Indre Mission i Nordslesvig. Man havde forinden været i forbindelse med Vilhelm Beck, der året efter kom til Sønderjylland og prædikede for en talrig skare. Fra kongeriget hentedes også den første missionær. Samtidig havde bevægelsen imidlertid nære forbindelser til tyske missionskredse.

Den nordslesvigske Indre Mission slog hurtigt an. 26 missionærer, kolportører og ungdomssekretærer arbejdede i 1911 for bevægelsen, og halvdelen af landsdelens præster stod den nær. Det betød i den forbindelse en del, at bevægelsen hele tiden holdt sig inden for landskirkens rammer og overlod den egentlige prædikantvirksomhed til præsterne.

Den nordslesvigske Indre Mission splittedes i 1912. Tolv præster brød ud, fordi Indre Mission og dens leder Tonnesen efter deres mening havde åbnet sig for meget over for en mindre streng teologi og var gået for aktivt ind for den danske sag. Indre Mission havde ellers altid holdt på, at det religiøse gik forud for det nationale. Et ta-

lende vidnesbyrd herom var det, at lederne var tysksindede præster, men de fleste af tilhængerne dansksindede. Det samarbejde gik nu delvis over styr. Udbryderne dannede i stedet »Det Gamle Budskabs Indre Mission«.

»Det Gamle Budskab« med dets forbindelser til tyske kredse blev dog klemte efter Genforeningen, og Indre Mission blev igen dominerende på missionsmarken i Nordslesvig. Den havde endnu i mellemkrigstiden en del fremgang. Indre Mission stod både i mellemkrigstiden og senere særlig stærkt i midtlandet, ikke mindst i de nuværende kommuner Løgumkloster, Tinglev og Rødekro. Mere lokale centre var der desuden omkring Gram-Højrup, ved Jels-Oksenvad-Sommersted og omkring Hoptrup. Svagest stod bevægelsen på Als og Sundeved og i det meste af Haderslev Vesteramt.

Som andre folkelige bevægelser har Indre Mission sat sig sit synlige spor. Når bevægelsen et sted fik for mange tilhængere til, at man kunne være i private hjem, var missionshuse løsningen. I 1896 indviedes »Bethanien« i Hoptrup som det første, og samme år fulgte missionshuset i Bedsted. Femten år senere rådede bevægelsen over ialt elleve missionshuse og fire missionshoteller. Efter Genforeningen voksede tallet yderligere, så det kom op på mindst 25-30, heriblandt missionshuset i Tinglev, der ses på forsidebilledet. Mange af husene fik navn efter lokaliteter nævnt i Det nye Testamente som »Bethania«, »Bethesda« eller »Sykar«.

*cpr*

Litt: Günter Weitling: Indre Mission i Nordslesvig før århundredeskiftet, i: Sønderjyske Årbøger 1977, s. 60-112;

Indre Mission i Nordslesvig 1886-1920, udg. af J. Bjerregaard Lauritsen, Vojens 1988.